

WSTĘP

Temat dzieł osieroconych podejmowany jest coraz częściej zarówno na gruncie akademickim, jak i praktyki prawa. Dyskusje o charakterze doktrynalnym związanym z prawem autorskim, jak również toczące się wśród twórców i podmiotów zainteresowanych użytkowaniem dzieł osieroconych rozwinęły się w efekcie postępującej digitalizacji i po wprowadzeniu systemów teleinformatycznych. Braki i niedomówienia występujące przez lata zarówno w przestrzeni europejskiej, amerykańskiej, jak i krajowej doprowadziły do konieczności pochylenia się prawodawców nad tą problematyką.

Podjęwana w niniejszej monografii problematyka dotycząca dzieł osieroconych jest w ostatnich latach przedmiotem szerokiej dyskusji zarówno na gruncie legislacji krajowej, Unii Europejskiej, jak i międzynarodowej. Dzieła osierocone stanowią ważny element zbiorów bibliotek i archiwów będący komponentem kultury. Nieznajomość podmiotów uprawnionych z tytułu praw autorskich lub problemy w ich zlokalizowaniu skutkują brakiem możliwości uzyskania licencji do użytkowania tego rodzaju utworów. Czasem problem ten jest pogłębiony przez nieukończone sprawy spadkowe, czy też likwidację bądź upadłość np. wydawnictw, które nabyły prawo do dysponowania utworem i są, w tej sytuacji, podmiotem posiadającym prawa autorskie. Sprawa dodatkowo komplikuje się w przypadku utworów wieloautorskich, przy braku możliwości kontaktu choćby z jednym z autorów. Sytuacja ta staje się niekorzystna dla wielu podmiotów: zarówno bowiem dla potencjalnych użytkowników, jak również dla uprawnionych do dzieła, ale także, w szerszym kontekście, dla całego społeczeństwa w odniesieniu do chociażby dzieł o wymia-

rze kulturowym. Kluczowe zatem stają się nie tylko rozważania teoretyczne, ale także podjęcie w tym obszarze konkretnych działań opracowanych na podstawie dyskusji skupiającej wiele podmiotów, prowadzącej do wypracowania mechanizmów, które stałyby się odpowiedzią na zapotrzebowanie wszystkich zainteresowanych stron. Sposób użytkowania tych mechanizmów musi być opatrzony właściwą analizą prawniczą i prowadzić do kompromisu, który zabezpieczyłby prawa zainteresowanych podmiotów – w tym także społeczeństwa. W dyskusjach toczących się zarówno w kręgach naukowych, jak i pozanaukowych pojawiają się często wątpliwości, czy wprowadzenie mechanizmów służących osiągnięciu zakładanego i opisanego wcześniej kompromisu nie będzie wiązało się z koniecznością przebudowania fundamentalnych założeń prawa autorskiego. Niniejsza publikacja ma zatem na celu ukazanie niezwyklej złożoności podejmowanego problemu, stając się przyczynkiem do dalszej interdyscyplinarnej dyskusji na ten temat.

Problematyka eksploatacji dzieł, wobec których nie można ustalić podmiotów uprawnionych, rozwijała się wraz z pojawieniem się praw autorskich. Po okresie uznawania dzieła za dobro wspólne, dopiero wieki XVIII i XIX przyniosły rozwój dualizmu ochrony polegającego na rozpoznaniu praw własności do utworu. Dzięki temu umożliwiono traktowanie dzieła jako dobra materialnego należącego do twórcy. Jak wyjaśnia Joanna Banasiuk:

Analiza ewoluujących na przestrzeni wieków zasad prawa autorskiego i stanowisk przedstawicieli myśli filozoficznej powołanych dla uzasadnienia ustanowienia praw autorskich prowadzi do wniosku, że nie zawsze istniała możliwość osierocenia dzieł. Powstanie problematyki osierocenia dzieł wiąże się bowiem ściśle ze zmieniającymi się na przestrzeni lat paradygmatami osierocenia dzieł¹.

¹ J. Banasiuk, *Skala i przyczyny powstawania zjawiska utworów osieroconych w aspekcie historycznym*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2016, tom XV, z. 1, s. 155.

Trzeba zauważyć, że podejmowana przez autora niniejszej monografii problematyka nie jest nowa, ale ma już swoją historię związaną z rozwijającymi się prawami autorskimi. I choć rzeczywistość kształtu nabrała dopiero w ostatnich latach – w wyniku problemów i pytań pojawiających się w zakresie digitalizacji utworów – to warto prześledzić kwestie praw autorskich i dzieł osieroconych, patrząc wstecz. Trzeba zaznaczyć, że początki dyskusji na podejmowany temat związane były głęboko z kontynentem amerykańskim i rzeczywiście zaczęły się w Stanach Zjednoczonych i to tam właśnie zwrócono po raz pierwszy uwagę na niepokojącą skalę omawianego w niniejszej publikacji zjawiska.

Wagę problemu unaocznili bez wątpienia projekt Google Books Library, który dał przyczynek do prowadzenia znacznie szerszych dyskusji na ten temat, w szczególności wprowadzając do nich kwestie społeczne. Działania digitalizacyjne prowadzone na terenie Europy także zwróciły uwagę na skalę i rozmiar zjawiska oraz doprowadziły do znacznego pogłębienia wymiany poglądów na ten temat. Doprowadziło to do wzmożonego zainteresowania problematyką dzieł osieroconych zarówno na gruncie naukowym, jak i publicystycznym.

Dzisiejsza dyskusja ma swój początek w rewolucji technologicznej umożliwiającej szeroki dostęp do dóbr zdigitalizowanych. Procesy związane z digitalizacją bibliotek i archiwów, działających w dobrej wierze, doprowadziły do wymiany poglądów na temat korzystania z dzieł osieroconych w sposób niezarobkowy, a służący upowszechnianiu niektórych z nich, co bez wątpienia stanowiłoby wartość dodaną dla kultury². Jak zauważa Ryszard Markiewicz:

Nie ulega wątpliwości, że od chwili wynalezienia druku żadna technologiczna zmiana nie może być zrównywana z Internetem, z punktu widzenia znaczenia osiągnięcia technicznego dla kształtu prawa autorskiego. Przy czym chodzi tu nie tylko o niedosto-

² Szerzej: R. Markiewicz, *Internet i prawa autorskie – wykaz problemów i propozycje ich rozwiązań*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2013, nr 3, s. 5–15.

sowanie aktualnego prawa autorskiego do potrzeb społeczeństwa informacyjnego, lecz także o zasadnicze wzmocnienie możliwości wpływu konsumentów³.

Niniejsze opracowanie zawiera opis procesu kształtowania się regulacji prawnych dotyczących dzieł osieroconych w polskim prawie autorskim. Podstawowym celem niniejszej monografii jest przedstawienie i analiza dotychczasowych działań oraz wysiłków zmierzających do ochrony dzieł osieroconych przy jednoczesnym zrozumieniu potrzeb postępującej digitalizacji. Autor zwraca uwagę na konieczność precyzyjnego określenia zakresu zjawiska, jego przyczyn i konsekwencji. Taka analiza pozwoli lepiej zrozumieć podejmowany problem. W celu jej przeprowadzenia autor pokusił się o zadanie sobie szeregu pytań. W jaki sposób możliwe jest właściwe zdefiniowanie dzieła osieroconego? Jakie jest miejsce dzieła osieroconego w polskim systemie prawnym? Jak wyglądał proces kształtowania się praw autorskich i praw związanych z dziełem osieroconym? Jakie wnioski płynęły z przeprowadzonych konsultacji społecznych poprzedzających wprowadzenie regulacji prawnych? W kontekście wyzwań związanych z eksploatacją praw autorskich, jak oceniana jest Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/28/UE z dnia 25 października 2012 r. w sprawie niektórych dozwolonych sposobów korzystania z utworów osieroconych? Czy ochrona praw autorskich jest wystarczająca w kontekście dzieł osieroconych?

Podstawą niniejszej pracy jest teza o konieczności przeprowadzenia wszechstronnej dyskusji na temat dzieł osieroconych prowadzącej do podjęcia właściwych kroków legislacyjnych. Z głównej wynikają hipotezy pomocnicze: Dyrektywa 2012/28/UE nie spełnia oczekiwań legislacyjnych w odniesieniu do ochrony dzieł osieroconych.; konieczne na gruncie legislacji krajowej jest precyzyjne określenie podstawowych pojęć, takich jak: dzieło osierocone, staranne poszukiwania, dozwolony użytek; dotych-

³ Tamże, s. 10. Por. R. Markiewicz, *Sugestie w sprawie zmian prawa autorskiego w związku z eksploatacją utworów w Internecie*, dostępny w internecie: [http://www.prawoautorskie.gov.pl/media/warsztaty_/markiewicz_\(1\).pdf](http://www.prawoautorskie.gov.pl/media/warsztaty_/markiewicz_(1).pdf) [dostęp: 22.03.2021].

czasowe regulacje krajowe i międzynarodowe nie są wystarczające dla rozwiązania problemów związanych z eksploatacją dzieł osieroconych; wiele niedookreśleń związanych z tym zagadnieniem powoduje niepewność prawną, która ma wpływ na podejmowane próby użytkowania utworów osieroconych, co przyczynia się do powstawania braków w kulturze. Autor w monografii podjął próbę porównania istniejącego polskiego porządku prawnego z innymi krajami europejskimi i przyjętymi w nich rozwiązaniami. To zestawienie obrazuje możliwe zróżnicowanie w podejmowanym problemie. W celu konfirmacji bądź też falsyfikacji przedstawionych wcześniej założeń autor wspomógł się: szeregiem pytań o charakterze eksploracyjnym odnoszących się do pojęcia dzieła osieroconego; genezą podejmowanego problemu; uniwersalnym modelem rozwiązań; analizą wad i zalet rozwiązań przyjętych zarówno w porządkach krajowych, jak i międzynarodowych.

Celem niniejszej monografii jest zatem przedstawienie problematyki związanej z dziełami osieroconymi w polskim prawie autorskim, a także – na zasadach analizy porównawczej – zestawienie go z prawodawstwem innych krajów. Na potrzeby niniejszej monografii autor zdecydował się na zastosowanie trzech metod badawczych. W ramach metody formalno-dogmatycznej przeprowadził autor analizę obowiązujących przepisów prawnych, zwracając szczególną uwagę na wykładnię leksykalną i teleologiczną. Metoda ta posłużyła w szczególności do analizy postanowień jakie zawiera Dyrektywa 2012/28/UE, a także porządków krajowych, które autor przywołuje w niniejszej publikacji. Tak przeprowadzona analiza pozwoli ocenić podejmowane działania i stosowane mechanizmy, a w konsekwencji – podjąć próbę sformułowania postulatów, które byłyby podstawą późniejszej legislacji. W celu zestawienia różnych porządków prawnych zastosowano w monografii metodę prawoporównawczą. Pomocniczo autor posłużył się także metodą historyczno-prawną umożliwiającą badania nad ewolucją przepisów. Zastosowanie wymienionych metod służy przeprowadzeniu wnikliwej analizy obowiązujących regulacji krajowych i międzynarodowych, a wprowadzenie elementów komparatystyki prawniczej – porównaniu przyjętych w różnych krajach rozwiązań. Wybrane metody umożliwiają

szersze spojrzenie na podejmowaną przez autora problematykę. Przyjęte założenia metodologiczne oraz postawiony we wstępie cel badawczy determinują strukturę niniejszej monografii.

W monografii autor powołuje się na akty prawne oraz zbiór polskojęzycznych publikacji powstałych na ten temat w ostatnich latach. Autor przywołuje także bogatą literaturę zagraniczną – anglojęzyczną i francuskojęzyczną, co zdaniem autora poszerza znacząco perspektywę poznawczą. Tak dobrana literatura pozwala czytelnikowi na wielokontekstowe zrozumienie podejmowanego tematu, a także stanowi przyczynek do dalszych poszukiwań w tym obszarze. Autor w niniejszej publikacji powołuje się na prace wybitnych badaczy podejmowanej problematyki, m.in.: Sybilli Stanisławskiej-Kloc, Agnieszki Vetulani-Cęgiel, Adriana Niewęglowskiego, Krzysztofa Siewicza, Joanny Sieńczyło-Chlabicz, którzy w swojej pracy naukowej i badawczej w szczególności sposób pochylił się nad problematyką dzieł osieroconych. Podejmując się analizy porównawczej, autor przywołuje nie tylko polskie akty prawa stanowionego, ale odwołuje się także do regulacji innych porządków krajowych, jak i regulacji ponadnarodowych.

Niniejsza monografia składa się z czterech rozdziałów. Rozdział pierwszy stanowi wprowadzenie do monografii. Autor zdecydował się opisać po krótku kwestie związane z rozwojem prawa autorskiego, a także przeanalizować ewolucje pojęć, takich jak: twórca i utwór. Rozdział drugi stanowi kontynuację podejmowanych rozważań, a uwaga skupiona jest w nim na konceptualizacji pojęcia dzieła osieroconego, a także na prześledzeniu jego ewolucji. W rozdziale tym autor omawia również inne kategorie prawa autorskiego, co pozwala zróżnicować podejmowane problemy, a także przyrzeć się podstawowym przyczynom i konsekwencjom powstawania dzieł osieroconych. Rozdział ten stanowi wprowadzenie do problematyki dzieł osieroconych omawianej później w sposób bardziej szczegółowy. Autor podjął także próbę zdefiniowania pojęć dzieła anonimowego oraz utworu porzuconego. W rozdziale trzecim podjęto analizę przykładowych rozwiązań i ich ewolucji oraz Dyrektywy 2012/28/UE – głównie w kontekście jej założeń, zakresu podmiotowego i przedmiotowego, procesu wdrażania do porządków prawnych państw

członkowskich oraz eksploatacji dzieł osieroconych. Szczegółowa analiza Dyrektywy 2012/28/UE, pogłębiona analizą krytyczną, jest ważna w kontekście późniejszego wdrażania jej w poszczególnych krajach Unii Europejskiej. Rozdział ten stanowi próbę omówienia wybranych porządków funkcjonujących w różnych państwach UE. Autor podejmuje się analizy prawnoporównawczej, która pozwoli na przedstawienie rozwiązań już istniejących. Rozdział czwarty to analiza polskiego prawa autorskiego w szczególności w odniesieniu do kwestii i problematyki dzieł osieroconych. Autor strukturyzuje kwestię roli i znaczenia prawa autorskiego oraz dzieł osieroconych w polskim ustawodawstwie, przedstawiając pokrótce ich ewolucję. Ponadto omawia krajowe rozwiązania związane ze starannymi poszukiwaniami oraz proces implementacji Dyrektywy 2012/28/UE i następującej po niej nowelizacji. W niniejszym rozdziale uwaga skupiona zostaje na kwestiach związanych z polskim porządkiem prawnym. Autor przedstawia zarówno założenia doktrynalne, stanowiące podstawę budowania porządku prawnego, jak i regulacje funkcjonujące oraz podejmuje się ich analizy celem optymalizacji przyjętych rozwiązań. W rozdziale tym opisano także dyskusję podjętą na pierwszym Forum Prawa Autorskiego.

Monografia zakończona jest podsumowaniem. Autor starał się przyjąć w pracy krytyczne podejście do zaprezentowanych modeli, analizując i przedstawiając je czytelnikowi. Monografię zamyka bibliografia podzielona na: źródła, raporty, materiały zwarte i czasopisma.

Praca – zdaniem autora – może stać się przyczynkiem do dalszych dyskusji naukowych, a także stanowić wprowadzenie do problematyki prawa autorskiego dla studentów oraz osób pragnących poszerzyć swoją wiedzę z podejmowanego problemu. Celem napisania pracy było podjęcie analizy obowiązującego systemu prawnego, a także porównanie go z rozwiązaniami przyjętymi w innych krajach europejskich, co umożliwi ocenę uregulowań prawnych przyjętych w Polsce.